

Belényi Gyula: A sztálini iparosítás emberi ára (1948–1956)

Belényi Gyula a címben jelzett téma és a megjelölt időszak elismert történészei közé tartozik. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy „Az alföldi városok társadalmának átalakulása és a településpolitika (1945–1963)” c. kandidátusi értekezése alapján a korszak elismert szaktekintélyeiből álló bizottság az adható legmagasabb pontszámmal fejezte ki elismerését és javasolta számára a régen megérdemelt tudományos fokozat odaítélését. A bizottság kiemelte a szerző szakmai felkészültségét, mintaszerű forráskezelését, a feldolgozások igényes sokrétűségét, szakszerűségét. Mindezek e kötetben megjelent tanulmányoknak is legfőbb erényei. A többnyire országos periodikákban már megjelent válogatás a témák sokfélesége ellenére is mind szemléletben, mind igényességben egységes egészé teszi a kötetet, és alkalmas ad az olvasó számára, hogy az érintett korszakról árnyaltabb, s a szerző szándékaival egyező képet alakítson ki.

A tanulmányok megírása idején némi „öncenzúrával” élt a szerző – ezt maga bocsátja előre –, s ez nem a szépítésben, hanem bizonyos részletek kihagyásában mutatkozott meg. A megjelentetésekor mi sem kínálkozott volna kézenfekvőbbnek, mint ezek betoldása, és a pártállam, a diktatúra bűnlajstromának hangzatosabb kiemelése. A szerző azonban nem élt sem az ítékezés, sem a mindig divatos felcímkézések olcsó lehetőségével. Hiba lenne mindezek mögött bármiféle politikai megfontolást keresni, ebben a tudós történész jó értelemben vett pozitívizmusa mutatkozik meg. A leíró, bemutató, tudományosan dokumentált, hiteles közlés didaktikailag mintaszerű. Tükrözi a szerző kiemelkedő pedagógiai felkészültségét, mivel jelzett erényei folytán a tanulmányok az olvasóban szükségszerűen gondolatokat ébresztenek, továbbgondolásra készítetnek, és a következtetések és ítéletek megfogalmazása az olvasóra vár, aki vérmérséklete szerint akár indulatainak is hangot adhat. A szerző fegyelmezett magatartása, történetírói tudatossága elismerésre méltó, ugyanakkor a konvenciókhoz jobban ragaszkodó kollégában mégis hiányérzetet ébreszt. En nem állhattam volna meg, hogy a kötet elején vagy végén ne fogalmazzam meg a korszakról a tanulmányok által együttesen sugallt képet, ne fejtssem ki gondolataimat. Nevezetesen a címben is megfogalmazott kérdésben, hogy az iparosításnak, tágabb értelemben a diktatúrának mi volt az emberi ára a magyar falvakban.

A diktatúrákra oly jellemző fizikai és lelki terror együttes alkalmazása történelme során gyakori jellemzője volt a falvaknak. Most mindez egy társadalmilag, civilizációs fejlődésben elmaradottabb térségből átlátnált köntösben jelentkezett, olyan ideológiai töltéssel, amely a korábbi, vallásra alapuló erkölcsi felfogás teljes tagadásában, a falvak belső erkölcsi világának teljes szétzúzásában csúcsonodott ki. A hagyományos családi és falusi közösség helyett az egyént egy fiktív közösségnek rendelte alá, s azt várta, hogy a gazdasági érdekkapcsolatokon felépülő közösségek, munkaszervezetek, tisztán ideológiailag determinált, vallásos szekták mentalitását idéző homogén ösztársadalmi, „szocialista” közösséget alkossanak. Ezzel szemben állt a falvak öntörvényű belső fejlődése, a parasztság évszázadokon át tartó törekvése a polgári felemelkedésre, benne a valódi polgári jogegyenlőségre, gazdasági esélyegyenlőségre, kulturális felemelkedésre formált igénye. Taktikailag a kommunisták által is támogatott földreform mindezekhez elvileg megnyitotta az utat. Ám elvi és gyakorlati konklúziói veszélyt jelentettek a diktatúra célkitűzéseire. A Huszadik Század c. folyóirat mögött álló értelmiség legjobbjai, neve-

zetesen Rácz Gyula és Dániel Arnold megfogalmazták, hogy az arisztokrácia és a nagytőke politikai hegemoniája és az elnyomott osztályok érdekeire apelláló hatalom egyaránt csak diktatórikus lehet, ezért a demokrácia biztosítékait a kistulajdonosok, a középrétegek képezik azzal, hogy létérdekük fűződik az esélyegyenlőségért folytatott küzdelemhez. Mindezeket ellenkező célzattal a Rákosi névvel jelzett hatalmi klikk is felismerte, ezért elkeseredett harcot folytatott a kistulajdonosok és középrétegek ellen. Mindenekelőtt igyekezett őket gazdasági létalapjuktól megfosztani, az árutermelést kiiktatni, a piaci viszonyokat felszámolni. Ellenséges objektummá vált a tanya, és a szocialista gondolkodás akadályozója lett a kétlakiság is. A középrétegek eltüntetéséért megindított küzdelem legjobb eszközeinek bizonyult a gigantikus iparosítás. Az ipari üzemekben proletárrá vált kistulajdonost aztán már fokozatosan át lehetett formálni a rendszer igényei szerint. Hogy ez a folyamat sem volt könnyű, azt éppen a kötetben idézett perek és megfélemlítések egész sora bizonyítja. A rendszernek nem lehetett ahhoz türelme, hogy a volt kistulajdonosból szükségszerűen öntudatos proletár váljék, a régi életmódhoz, gondolkodáshoz kötődését egyszersmind bűnös köteléknek kellett minősíteni, bírói ítéletekkel szankcionálni. A törvény ellen vétőket valamilyen módon a közösség előtt meg is kellett bélyegezni és szégyeníteni, mint tette ezt az uraság a középkorban a jobbágyával, ha vadorzáson érte erdejében.

Senki nem kérdőjelezheti meg a népi írók igazságát, amikor megrázó tények özönével tárták fel az akkori magyar falvak gazdasági kulturális elmaradottságát, nyomorúságát, túlnépesedtségét, befelé fordulását, a felemelkedés vágyát és vele együtt a reményvesztettségét. Senki nem vitathatja azt sem, hogy az ipari fejlődés húzóerőt jelenthet a paraszti polgárosodás számára is, és természetes velejárója a felduzzadt mezőgazdasági népesség elszívása, az urbanizáció. A „sztálini iparosítás” azonban a hatalom fentebbi megfontolásai alapján egyértelműen egy több évtizedes szándékos falurombolást indított el. Mindennek a fentiek mellett része volt az is, hogy nem csupán az egyént igyekezett megfosztani gazdasági létalapjától, hanem a falvakat is együttesen – közös legelők, homokbányák stb. felszámolása – megszűnt az önkormányzatok gazdasági alapja, megszűntek az önkormányzatok is a szó valódi értelmében. Fokozatosan bomlasztották fel a hagyományos falusi közösségeket erkölcsileg, gazdaságilag, kulturálisan és minden téren. (Ezt toldották meg a későbbi mesterséges összevonásokkal. Olyan sokféle és hosszan tartó rombolás folyt, hogy csodáról kellene beszélni a mai valóságot ismerve, ha nem állna előttünk a magyar parasztság évezredes történelme. A sok kár ellenére a falvak képesek regenerálódni, új közösségekké válni és felemelkedni. Mindez nem magyar kérdés Európának ebben a térségében, minthogy minden országban szervesen kapcsolódott és kapcsolódik a nemzetek fennmaradásához. A parasztság életerejé, s rajta keresztül a nemzeté is abban áll, hogy egyetlen hatalom sem képes saját képére átformálni. A magyar falvakra vonatkoztatott móríci gondolat, „Hagyd a politikát, építkezz!” remélhetően egyszer mindenki által felismert igazsággá válik.

A kötet tanulmányai három csoportba sorolhatók. Az elsőben a címben megjelölt kérdéskörhöz szorosan csatlakozó munkák olvashatók: Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949–1953); Változások az ipari munkaerőpiacon (1948–1956). Ezeknek a tanulmányoknak legfőbb érdeme, hogy a szerző a rendelkezésére álló források alapján – még ha ezek adataiban vannak is némi eltérések (25., 85., 91. oldal) – megrajzolta az extenzív iparosítás útját, méreteit, az iparban foglalkoztatottak létszámának közel megduplázódását 1956-ig. A két munka igazi értéke, hogy az emberek nem statisztikai adatok

ként szerepelnek, hanem kifejezésre tudják juttatni, hogy lényegében mindez velük történt, rajtuk keresztül pedig az egész nemzet sorsának egy darabját jelentette ez a korszak. Még beszédesebben fejezi ezt ki a második témakör (Hol van a jólét, amit hirdetnek? Egy tszcs-közygűlés jegyzőkönyve; Önkényesen kilépett). Mindkét esetben alapvetően dokumentumközlésről van szó, ahol a szereplők megszólalnak, és bátor szókimondással maguk mondják el felfogásukat. Csak sejteni lehet, hogy demokratikus szólásszabadság esetén miket mondtak volna el. Szerencsésen illeszkedik a tanulmányokhoz a két 1956-os falurajz. (Párhuzamos falurajzok: Kistelek és Mórahalom 1956-ban.)

A harmadik csoporthoz tartozik a Terület- és településfejlesztési politika Magyarországon 1950–1952 c. írás. Sommásan azt lehetne megállapítani erről a közleményről, hogy a parasztpárti (Erdei-Bibó koncepció) elképzelések kudarca után az MDP „területfejlesztési” elképzelése mögött a politikai megfontolások dominálnak, itt is elsősorban az iparosítás szempontjai, amelyek együttjártak az effektív falurombolás meghirdetésével. (Szeged, 1993.)

Farkas József

